

Пойда О. А. Методичні рекомендації до вивчення творчості Леоніда Мосендза в школі // XX століття від модерності до традиції: зб. Наук. Праць – Випуск 1. Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза / О.А. Пойда – Вінниця: ТОВ фірма "Планер", 2010. – 448 с. – С.252-261.

О.А.Пойда

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА В ШКОЛІ

Побудова демократичної держави, до чого прагне українське суспільство, неможлива без гуманізації та гуманітаризації процесу освіти, оскільки саме людина має стати її центром і водночас кінцевим продуктом. Йдеться про гармонійну особистість, в якій пов'язуватимуться розум і почуття, яка поважатиме права іншого, відчуватиме себе органічною частиною соціуму. Така людина, самостійна і незалежна, має укорінитися в національному ґрунті та в загальнолюдській культурі, що й робитиме її органічним чинником розвитку цивілізації. Виховання подібної особистості – першорядне завдання сучасної школи, відтак роль літератури як предмета гуманітарного циклу, найбільш доступного кожній людині, неможливо переоцінити.

Учитель має збагачувати інформаційний та емоційний досвід дитини, використовуючи духовні надбання предків, що втілені в народній моралі, фольклорі, творах письменників-класиків, працях відомих педагогів та вчених.

На сьогодні існує чимало праць з методики викладання літератури, в яких простійно акцентується увага на тому, що даний навчальний предмет розкриває естетичну сторону життя, підносить людину духовно, дає наснагу її творчому потенціалу. Відомо, що в мистецтві, а особливо в літературі відтворено як загальнолюдські, так

і національні цінності, які допомагають формуванню духовно багаті особистості, громадянина, який свято шанує й береже минуле свого народу та дбає про майбутнє України.

У навчальних програмах, за якими працює сучасний вчитель-словесник, відбулися певні зміни. З'явилися нові твори для самостійного вивчення, нові списки творів для позакласного читання, також програмами передбачено вивчення літератури рідного краю.

Відповідно до вимог функціонуючої на сьогодні програми[4], для вивчення творчості Леоніда Мосендза в школі пропонуємо теми таких уроків:

У 8 класі – урок після ознайомлення учнів з життям та творчістю М.Вороного (порівняльний аналіз поеми М.Вороного “Євшан-зілля” та однойменної новели Л.Мосендза);

В 11 класі – в контексті оглядової теми “Український літературний процес ХХ століття поза межами рідного краю і роль у ньому Леоніда Мосендза”;

Урок з вивчення літератури рідного краю “На Україну повернись...”.

На уроці вивчення нового матеріалу у 8 класі на тему: “Євшан-зілля для М.Вороного та Л.Мосендза”, використовуючи внутріпредметні зв'язки, пропонуємо здійснити порівняльний аналіз поеми М.Вороного “Євшан-зілля” та однойменної новели Л.Мосендза. Оскільки восьмикласники ознайомилися з життям та творчістю М.Вороного на попередньому уроці, то даний урок рекомендуємо розпочати із повідомлення про життєвий шлях Л.Мосендза. Важливим завданням вчителя на даному етапі уроку є порівняння двох постатей української літератури, двох письменницьких доль. Учитель має акцентувати увагу учнів на тому, що обидва митці перебували в діаспорі, проте М.Вороной, на відміну від Л.Мосендза, повернувся в Україну. Хоча це повернення не принесло йому щастя – був

розстріляний новою владою. Також слід зазначити, що Л.Мосендз все життя прагнув повернутися рідний край, але згодом, добре розуміючи, що його чекає в Україні, вирішив, що працювати, творити для України можна і поза її межами.

Варто, щоб учні попередньо підготували реферативні повідомлення, які включали б найважливіші віхи життя нашого земляка.

Слово вчителя: Своєрідним заповітом лунають слова поета:

Любий друже! Як кидати
Ймуть на мене глину вогку,
Прошу я тебе, благаю
Не дозволяй співать:”Кру-кру!...”.

Проникаючись цією поезією, ми розуміємо, що письменник не хотів, аби над його могилою звучав сумний мотив розлуки з Україною. На сьогодні стало чомусь звично при згадці про письменників-емігрантів використовувати пісню на слова Богдана Лепкого “Видиш, брате мій...”, але Мосендз, будучи великим оптимістом, воїном по духу і працелюбом, бажав, щоб і по смерті його душа чула пісню боротьби. (Варто було б разом з учителем музики підготувати у виконанні учнів пісню “Гей, нумо, браття, до бою...” або подібну за тематикою).

Наступним етапом уроку цілком виправданою буде перевірка домашнього завдання (учні дома читали обидва твори). Метою попереднього опитування дітей за змістом опрацьованих текстів є з’ясування їх первинного враження від прочитаного. Завдяки такій роботі вчитель дізнається про емоційний стан вихованців, про їхні життєві цінності та переконання. Завданням, яке ставить учитель перед таким опитуванням, є своєчасне виявлення і попередження ним суб’єктивної оцінки, нерозуміння твору учнями. Для цього пропонуємо використати такі запитання:

- Що найбільше вразило вас у поемі М.Вороного “Євшан-зілля”?
- Що здивувало вас у поведінці молодого ханенка з оповідання Л.Мосендза “Євшан-зілля”?
- Чи правильно зробив Отрок, повернувшись на половецьку землю?
- Як можна продовжити поему М.Вороного “Євшан-зілля”?

Після такого обговорення доцільно розповісти учням історію створення обох творів.

Тему і сюжет поєми М.Вороного та новели Л.Мосендзу нав'яз “Галицько-волинський літопис”, у якому збереглася напевно фольклорна за походженням легенда про чарівну силу степового зілля євшан (полину). Літописець, виголошуючи похвалу князеві Романові, володареві Галича, порівнює його з рідним дідом, славним князем Володимиром Мономахом. У похвалу князям майстер руського літописання вмонтовує коротке героїчне оповідання про те, як Мономах розбив половців і вигнав їх за Дон. Менший половецький хан Отрок утік аж в Абхазію, а старший нащадок великого хана Сірчана послав свого співця Орю до Отрока, аби піснями чи зіллям розбудити в душі вигнанця почуття туги за рідним краєм і повернути його в землю Половецьку. Однак пісні не схвилювали Отрока, тільки степовий дух полину, допоміг юнакові згадати про свою Батьківщину.

Після слова вчителя рекомендуємо прочитати учням уривок з Іпатського літопису.

Далі пропонуємо використати метод бесіди для аналізу обох творів. Орієнтовні питання:

- Поясніть, що спільного в літописній легенді, поемі М.Вороного та новелі Л.Мосендза. Що відмінного?
- Знайдіть у літературних текстах слова, які демонструють
  - а) муку хана без улюбленого сина;
  - б) реакцію юнака на пахощі євшан-зілля.
- складіть цитатний план поєми “Євшан-зілля”.

- Чому, на вашу думку, Л.Мосендз не йде, як М.Вороний, за сюжетом літописного оповідання?
- Що символізує образ чарівного зілля?
- Чому Отрок вибрав “сідло мертвих”?
- Назвіть причини руйнації духовності половецького народу?

Після детального аналізу текстів обох творів пропонуємо дізнатися думку кожного учня про ці твори методом журналістського інтерв'ю (мікрофона).

Урок рекомендуємо закінчити підсумковим *словом учителя*:

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина не раз переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв, мужньо переносила найважчі випробування, коли гинули не сотні й тисячі, а мільйони її дочок і синів... І все ж вона, як той казковий птах Фенікс, відроджувалась, виростала з пожарищ і руїн, виховувала нові покоління закоханих у рідну землю лицарів правди і волі.

Прикро, що деякі українці ставали перевертнями, яничарами, а в наш час манкуртами називають тих, які заради власної вигоди зрікаються рідної матері. Ніколи не йшли такою ганебною дорогою ті люди, які змалку пізнавали правду про своїх предків, про їх минувшину. Навіть настромлені на польсько-шляхетських палях та підвішені на турецьких залізних гаках за ребра, по-звірячому катовані у сталінських фабриках смерті вони вмирили з іменем України на вустах, яку ніжно називали ненькою. Їй вони віддавали усі свої сили, здібності, працю і навіть життя. Кожна людина розуміла, що тільки тоді її Батьківщина – Україна – зможе стати господинею на власній землі, коли всі ті сини і дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої і святої мети (Для підсилення висновку учитель може процитувати заключні рядки поеми Т.Шевченка "Великий льох").

Домашнє завдання для восьмикласників може бути варіативним:

1. Скласти схему-характеристику образу юнака з поеми М.Вороного та оповідання Л.Мосендза.
2. Написати твір-мініатюру:
  - Проблема історичної пам'яті в поемі М.Вороного "Євшан-зілля";
  - "І там, де звучить рідна мова, живе український народ" (за оповіданням Л.Мосендза "Євшан-зілля").

Літературознавець О.Жданович справедливо зазначає: "В своєму творчому рості українська нація завжди видавала з себе могутні постаті, які, запустивши глибоко своє коріння в минулому, в той самий час буйно простягали свої паростки в майбутнє. В духовності цих історичних постатей нація немовби виправляла свій історичний ріст"[3,с. 7].

Багато таких визначних людей жило і творило за межами України. Проте сьогодні не так легко розібратися в тому розмаїтті нових імен в літературі, яке за останні роки відкрилося українському читачеві. Однак окремі письменники, які виділялися з загального масиву, не можуть дати уявлення про єдиний літературний процес, що має два русла – вітчизняне і еміграційне.

Вивчення літератури, зокрема еміграційної, відіграє винятково важливу роль у соціалізації учнів, у вихованні патріотизму, толерантності, тому великого значення набуває акцент на психологічних складових адаптації школяра як особистості до умов суспільної життєдіяльності, на психологічній вмотивованості вибору методів, навчальних прийомів, що ефективно працюватимуть у системі вивчення прози, написаної за межами України. А для того, щоб обрати найбільш доцільні форми взаємодії із старшокласниками, слід добре поміркувати, чи не має еміграційна література певної зумовленої впливом іншої культури своєрідності порівняно з літературою, яка була створена на "материковій" Україні.

Науковці (П.Гнатенко, Л.Кострюкова[1, с.37]) вважають, що емігрант не може адаптуватися до нових соціальних умов, орієнтуючись лише на культурні традиції свого народу. Вивчаючи мову іншого етносу, спілкуючись з її носіями, він вбирає, не завжди навіть цілком усвідомлюючи це, елементи іншої культури, іншого світосприйняття і поступово асимілюється в культурне середовище іншої нації, не забуваючи при цьому рідні корені. Адже кожна етнічна спільнота має певний, характерний тільки для неї стиль життя, систему цінностей, поглядів, рис характеру, норм поведінки, тобто свою ментальність. Таким чином, у свідомості емігранта відбувається процес інтерференції ментальностей двох народів, певних особливостей, що є властиве різним культурам.

Явище культурної інтерференції слід мати на увазі при виборі найбільш доцільних методів і прийомів роботи в процесі вивчення теми, адже воно є важливим чинником, що певною мірою визначає психологічне сприйняття школярами української еміграційної культури.

Сьогоднішнім учням, які тільки зі шкільних підручників з історії знають, що таке тоталітаризм, які недостатньо виховані патріотично, важко зрозуміти, що таке політична еміграція, викликана не мрією про щастя десь на чужині, а життєвою необхідністю шукати притулку в різних куточках світу (аби уникнути репресій) і прагненням знайти можливість прислужитися своїй Батьківщині, навіть перебуваючи далеко за її межами. Такі аспекти потребують великої уваги з боку вчителя-словесника, адже їхнє врахування позитивно впливатиме на мотивацію вивчення української еміграційної літератури, також підвищуватиме як виховний, так і пізнавальний потенціал уроків літератури.

Розгляд української еміграційної літератури має передбачати організацію навчальної роботи таким чином, щоб старшокласники

одержали можливість з'ясувати сутність понять, усвідомлення яких допоможе повноцінно і глибоко сприйняти як особливості еміграційного літературного процесу, так і рекомендовані програмою до вивчення твори. Окреслимо орієнтовно коло тих понять, про які йтиметься під час вивчення української еміграційної літератури:

- ментальність;
- національна свідомість;
- еміграція;
- пограниччя культур;
- національний тип героя;
- архетип;
- символ;
- вічний образ;
- роман-хроніка;
- міжлітературні зв'язки;
- загальнолюдське у творі;
- національна специфіка твору.

Розуміння цих понять поглиблюватиметься у процесі розгляду особливостей українського еміграційного літературного процесу, біографії письменників, під час аналізу творів.

Ознайомлення старшокласників з мистецькою спадщиною українських письменників-емігрантів буде значно цікавішим, одержані знання стануть глибшими і змістовнішими, якщо навчальна робота передбачатиме розгортання широкого історичного та історико-літературного тла виникнення і розвитку еміграційного письменства. Цю роботу, спрямовану на сприйняття старшокласниками творів емігрантів, доцільно проводити під час вивчення оглядової теми, яка може мати назву "Український літературний процес ХХ століття поза межами рідного краю і роль в цьому процесі Леоніда Мосендза".

Вивчення українського еміграційного письменства має передбачати формування цілісного уявлення старшокласників про літературний процес поза межами рідної країни, про специфічні ознаки еміграційної прози та фактори, що зумовлюють певні характерні відмінності літератури, твореної на материковій Україні та еміграційного письменства. Вважаємо, що ознайомившись із загальними характеристиками еміграційної прози, старшокласникам буде доцільно подати матеріал про життя одного з представників письменників української діаспори та про його творчий доробок. Рекомендуємо ознайомити учнів із яскравою особистістю - письменником-патріотом Леонідом Мосендзом.

Такий урок доцільно проводити методом лекції, поєднуючи її з іншими методами і прийомами – бесідою, виступами учнів з підготовленими самостійно повідомленнями і рефератами.

Слід зауважити: оглядові теми “вимагають, щоб учитель вільно володів не тільки багатим арсеналом спеціальних методичних прийомів, але надзвичайно широким колом різноманітних знань з історії, мистецтвознавства, теорії літератури” [2,с.113].

Вивчення оглядової теми буде ефективним у тому разі, якщо словесник задалегідь порекомендує своїм вихованцям звернутися до книг, публікацій, де подається необхідна інформація про історичні чинники, що у ХХ столітті зумовлювали еміграційний рух, про український літературний процес за межами Батьківщини. Оскільки історичні, соціальні чинники еміграції мають бути з'ясованими на уроках історії, а також зважаючи на суворий дефіцит часу в умовах загальнокультурного ознайомлення з курсом української літератури в профільній школі, необхідно оптимально реалізовувати міжпредметні зв'язки з історією, адже особливості літературного процесу в еміграції можуть бути добре осягнутими учнями тільки на тлі історичних подій, що відбувалися у ХХ столітті.

Далеко не в кожній шкільній бібліотеці є необхідні книги, журнали, тому варто використовувати можливості, що їх надає комп'ютерна техніка: по-перше, пошук учнями і вчителем потрібної інформації історичного та літературознавчого характеру в мережі Інтернет (виконання такого завдання з елементами дослідницької роботи передбачає інтегровану взаємодію з інформатикою, одне з важливих завдань якої навчити використовувати комп'ютер з метою здобуття нових знань), по-друге, створення в комп'ютері бази даних, пов'язаної з українською літературою як навчальним предметом. Для підвищення ефективності роботи щодо формування уявлення про особливості літературного процесу в еміграції словесників доцільно відсканувати необхідні фотографії, текстові матеріали, пов'язані з темою, обробити їх на комп'ютері і, вибравши найважливіші фрагменти, створили у програмі Power Point презентацію.

План вивчення оглядової теми “Український літературний процес ХХ століття поза межами рідного краю і роль в цьому процесі Леоніда Мосендза” може бути таким:

1. З'ясування значення поняття “еміграція”.
2. Історичні та соціально-політичні чинники еміграційних процесів.
3. Три “хвилі” еміграції українців до багатьох країн світу.
4. Особливості українського літературного процесу в еміграції.
5. Періодизація розвитку українського літературного процесу поза межами Батьківщини.
6. Етнопсихологічні фактори, що впливають на світосприйняття, на творчість письменників-емігрантів (ментальність, національна свідомість, пограниччя культур).
7. Стисла інформація про письменників-емігрантів.
8. Ознайомлення з біографічними даними Л.Мосендза як одного з представників письменників-емігрантів.

9. Стисла характеристика найвідоміших його прозових творів (збірка новел “Людина покірна”, автобіографічна повість “Засів” та роман “Останній пророк”).

10. Підсумки: значення еміграційної української прози, внесок Л.Мосендза та інших письменників-емігрантів в історію літератури.

11. Домашнє завдання для старшокласників може бути варіативне (для учнів різного рівня розвитку):

- пошукове (Опрацювати статті, присвячені біографії Л.Мосендза, його епістолярій та на цьому матеріалі написати твір на тему: ”Моє знайомство з Леонідом Мосендзом”);
- творче (уявіть себе письменником і напишіть коротке продовження роману "Останній пророк" Л.Мосендза);
- репродуктивне (складіть хронологічну таблицю життя і творчості письменника, вивчіть напам'ять один із віршів поета).

Під час ознайомлення з життям та творчістю письменника словесникові слід обов'язково акцентувати увагу на високому рівні його національної свідомості, тобто усвідомлення суспільного життя людиною як представником певної нації.

Оскільки Леонід Мосендз народився на Поділлі, пропонуємо також як варіант проведення в 11 класі уроку з “Літератури рідного краю”.

Урок “На Україну повернусь...”, присвячений вивченню життя та творчої спадщини Леоніда Мосендза, пропонуємо провести як урок-літературний журнал.

Цей урок варто розпочати з актуалізації опорних знань учнів методом бесіди. Бажано, щоб вихованці згадали про три “хвилі” української еміграції в минулому столітті, творчість “пражан”, а також Л.Мосендза в розвитку української літератури ХХ ст. Для цього пропонуємо ряд запитань:

- Які були три хвили української еміграції у ХХ ст.?
- Що ви можете розказати про “празьку школу”?
- Кого з представників “празької школи” ви знаєте?
- Яким був внесок письменників-емігрантів у розвиток української літератури?
- Чи знаєте імена тих письменників діаспори, які народилися та жили певний період на Вінниччині?

Після бесіди вчитель повідомляє тему та мету уроку і пропонує відкрити невідому книгу життя та творчості Л.Мосендза.

На уроці присутні краєзнавці, бібліографи та літературознавці, які будуть читати сторінки цієї незвичайної книги (це 3 групи школярів, що виконували пошукову роботу методом проектів).

Першу сторінку відкривають краєзнавці. Вони знайомлять усіх із подільським періодом життя Л.Мосендза. Орієнтовні завдання для них:

1. Повідомлення про батьків Леоніда Мосендза, його родовід.
2. Знайомство з містом, де він народився.
3. Розповідь про дитинство та студентські роки.
4. Реферативне повідомлення про громадську діяльність письменника та його участь у війні.
5. Останні роки життя на Україні.

II. Наступна сторінка – життя письменника за межами рідної землі – завдання бібліографів:

1. Переїзд до Чехословаччини та навчання в УГА.
2. Діяльність Л.Мосендза як науковця.
3. Одруження з Магдою Папанковою.
4. Переїзд до Австрії.
5. Швейцарія. Хвороба і останні роки життя.

III. I, нарешті, літературознавці зможуть відкрити нам таїну творчості письменника-земляка:

1. Рання поетична творчість (читання і аналіз.)
2. Ностальгічність прози.
3. Роман “Останній пророк” – сюжет, ідея, проблематика.
4. Загальний підсумок про творчу спадщину Л.Мосендза.

Підведення підсумків рекомендуємо провести у формі бесіди за такими орієнтовними запитаннями:

- Хто з письменників-емігрантів був нашим земляком?
- Що вплинуло на формування Мосендза-патріота?
- Як можна охарактеризувати спадщину поета-“пражанина”?
- Який прозовий твір є найвизначнішим у творчості Л.Мосендза?
- Внесок нашого земляка у розвиток літератури.

Закінчити урок пропонуємо піснею (в запису) у виконанні народного артиста України Іво Бобула “На Україну повернусь...”(муз. О.Гавриша, слова С.Галябарди).

Зважаючи на те, що даний урок був присвячений творчості письменника-земляка, то домашнє завдання має опиратися на емоційну сферу сприйняття учнями поданого матеріалу та виховувати патріотичні почуття, а тому рекомендуємо дати творчу роботу для вихованців.

Наприклад, написати твір на одну із заданих тем:

1. “Моє знайомство з Леонідом Мосендзом”.
2. “Багатогранність особистості Л.Мосендза”.
3. “Україна в житті та творчості письменника”.

Означені нами орієнтири щодо вивчення творчості Л.Мосендза, гадаємо, допоможуть учителю-словеснику виховувати патріотів, поціновувачів мистецтва слова, сприятимуть розвитку читацьких інтересів школярів. Вважаємо, що інформація про життя і творчість письменника-емігранта змусить замислитися учнів над власною життєвою позицією, над осягненням власної суті, що характерно для психології та світосприймання вже не дитини, а підлітка та юнака.

Тим паче, що становлення молодї держави вимагає становлення справжньої нації. Внаслідок усвідомлення учнями себе частиною української суспільності, матимемо надію на відповідальне, свідоме, патріотичне молоде покоління.

Література:

1. Гнатенко П.И. Национальная психология: Анализ проблемы и противоречий / Гнатенко П.И. Кострюкова Л.В. – К.: [б.в.], 1990. – 263 с.
2. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / [Волошина Н.Й. та ін.] ; за ред. доктора пед. наук, проф., члена-кореспондента АПН України Н.Й.Волошиної – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
3. Олена Теліга. Збірник / редакція і примітки О.Жданович. – Детройт - Нью-Йорк – Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – 473 с.: іл.
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5-12 класи / [Мовчан Р. та ін.]; за заг. ред. Р.Мовчан. – К.-Ірпінь: Перун, 2005. - с.